

Камчыбеков Т.К., Кенжебаев М.К.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ МӨМӨ-ЖЕМИШ ТАРМАГЫН ӨНҮКТҮРҮҮ
КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА АЛАРДЫ ЧЕЧҮҮНҮН ЖОЛДОРУ**

Камчыбеков Т.К., Кенжебаев М.К.

**ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПЛОДОВООВОЩНОЙ ОТРАСЛИ КЫРГЫЗСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ**

T. Kamchybekov, M. Kenzhebaev

**PROBLEMS OF FRUIT AND VEGETABLE INDUSTRY DEVELOPMENT
IN THE KYRGYZ REPUBLIC AND WAYS TO SOLVE THEM**

УДК: 363.2(575.2)

Кыргызстандын мөмө-жемиш тармагы калктын айыл чарба продукциясына болгон суроо-талабын камсыздоо менен бирге акыркы жылдары бул тармакка адистешкен чарбалардын ишмердүүлүгүн стимулдаштырууга жана өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл буруп, ошону менен өлкөнүн экспорттук потенциалын жогорулатууга салым кошууда. Айыл чарбасын жана агроөнөр жай комплексин модернизациялоо өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун олуттуу бекемдейт жана экспорттук потенциалды камсыздайт. Бул макалада Кыргызстандын мөмө-жемиш тармагын өнүктүрүү көйгөйлөрү жана аларды чечүүнүн жолдору талкууланат. Учурдагы пандемия азык-түлүк коопсуздугу, калкты мөмө-жемиштер менен үзгүлтүксүз камсыздоо маселелерине басым жасоодо. Кыргызстандын жашылча-жемиш тармагынын актуалдуу көйгөйлөрү ар тараптан талдоого алынып, аларды чечүү боюнча сунуштар жана сунуштар иштелип чыккан.

Негизги сөздөр: айыл чарбасы, айыл чарба түзүмү, экспорт, импорт, дыйканчылык, мөмө-жемиштер, экспорттук потенциал, өнүктүрүү.

Наряду с обеспечением спроса населения на сельскохозяйственную продукцию, плодово-ягодная отрасль Кыргызстана в последние годы уделяет особое внимание стимулированию и развитию деятельности специализированных хозяйств в этой отрасли, тем самым способствуя повышению экспортного потенциала страны. Модернизация сельского хозяйства и агропромышленного комплекса существенно укрепит продовольственную безопасность страны и обеспечит экспортный потенциал. В данной статье рассматриваются проблемы развития плодовоовощной отрасли Кыргызстана и пути их решения. Нынешняя пандемия сосредоточена на продовольственной безопасности и бесперебойных поставках фруктов и овощей. Подробно проанализированы актуальные проблемы плодовоовощной отрасли Кыргызстана, разработаны рекомендации и предложения по их решению.

Ключевые слова: сельское хозяйство, структура сельского хозяйства, экспорт, импорт, земледелие, фрукты, экспортный потенциал, развитие.

Along with ensuring the demand of the population for agricultural products, the fruit and berry industry of Kyrgyzstan in recent years has been paying special attention to stimulating and developing the activities of specialized farms in this industry, thereby contributing to increasing the export potential of the country. Modernization of agriculture and agro-industrial complex will significantly strengthen the country's food security and ensure export potential. This article discusses the problems of development of the fruit and vegetable industry in Kyrgyzstan and ways to solve them. The current pandemic highlights issues of food security, uninterrupted supply of fruits and vegetables to the population. Actual prob-

lems of the fruit and vegetable industry in Kyrgyzstan are analyzed in detail, recommendations and proposals for their solution are developed.

Key words: agriculture, structure of agriculture, export, import, agriculture, fruit, export potential, development.

Дүйнөлүк экономикада айыл чарбасы, атап айтканда, мөмө-жемиш тармагы калкты мөмө-жемиш менен, ал эми кайра иштетүү өнөр жайы сыры менен камсыз кылууда өзгөчө орунду ээлейт. Расмий статистикага ылайык, акыркы 20 жылда дүйнө калкынын мөмө-жемишке болгон суроо-талаптары жылына орточо 5-7% өскөн.

Бул багытта атайын мамлекеттик программаларды иштеп чыгуу жана системалуу түрдө ишке ашыруу жана өнөр жайды ирилештирүү сыяктуу заманбап формаларда иш-аракеттерди ишке ашыруу АКШ, Япония, Израил жана Евробиримдик сыяктуу өлкөлөрдүн тажрыйбасы боюнча бул тармакта адистештирилген чарбалардын иш-аракетин экономикалык жактан өнүктүрүү, айыл чарба продуктыларында бааларды жөнгө салуу, тармактын статистикалык изилдөөлөрүнүн экономикасын карасак болот.

Учурдагы өтүп жаткан пандемия шартында дүйнөдө жашылча-жемиштерди өндүрүүнүн өсүшү калктын санынын өсүшүнөн жана анын бул азыктарга болгон суроо-талабынан артта калтырууда.

Ушуга байланыштуу негизги тенденциялар катары мөмө-жемиштерди өндүрүүгө адистешкен чарбалардын ишмердүүлүгүн терең изилдөө, алардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыз кылуу, алардын ишмердүүлүгүн камсыздоого таасир этүүчү факторлорду дүйнөлүк рыноктогу өзгөрүүлөргө пропорционалдуу талдоо зарылчылыгы турат. Көп факторлуу регрессиялык моделдерди иштеп чыгуу, түшүмдүүлүктү жогорулатуу резервдерин аныктоо, чарба иштерин статистикалык баалоо, кредиттөө, акылдуу (интеллектуалдык) технологияларды киргизүү, камсыздандыруу жана тарифтер, илимий жана маалыматтык кызматтарды көрсөтүүдө квоталарды жана изилдөө иштерин жүргүзүү.

Кыргызстандын мөмө-жемиш тармагы калктын айыл чарба продукциясына болгон суроо-талабын камсыздоо менен бирге акыркы жылдары бул тармакка адистешкен чарбалардын ишмердүүлүгүн стимул-

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 3, 2022

даштырууга жана өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл буруп, ошону менен өлкөнүн экспорттук потенциалын жогорулатууга салым кошууда.

Айыл чарбасын жана агроөнөр жай комплексин модернизациялоо өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун олуттуу бекемдейт жана экспорттук потенциалды камсыздайт.

Бул үчүн КР Айыл чарба министрлиги максаттуу иштерди көбүрөөк жүргүзүүсү зарыл, атап айтканда:

– республиканын мөмө-жемишке болгон керектөөсүн баалоо;

– айыл чарба секторунун негизги өндүрүштүк фонддорунун капиталдык ресурстарын, кайра иштетүү тармактарынын өндүрүштүк кубаттуулуктарын баалоо;

– кайра иштетүүчү ишканаларды республика ичиндеги жайгаштыруунун схемасын негиздөө, айыл чарба өндүрүшүн жайгаштыруу жана адистештирүү;

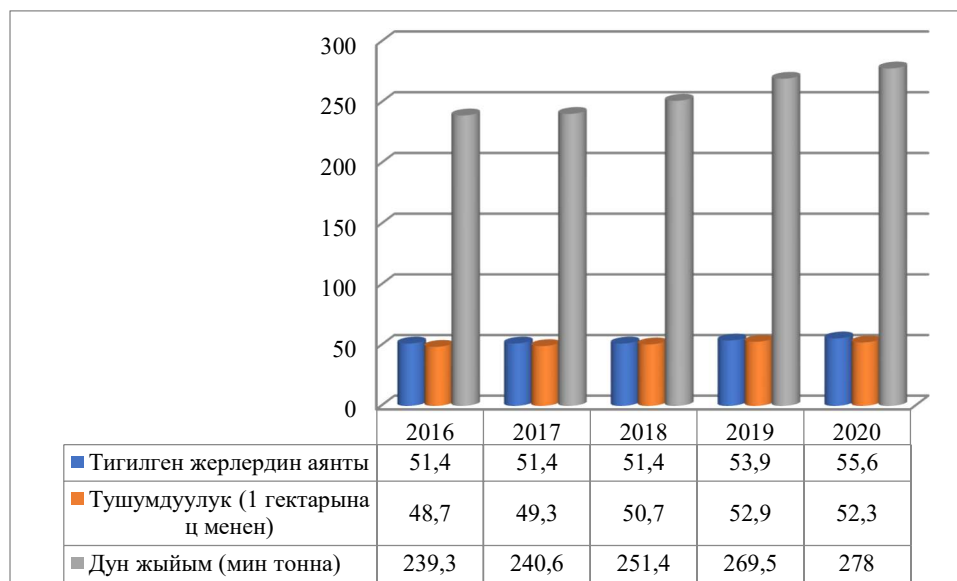
– инновациялык ишти өнүктүрүүнүн болжолдуу жана мөмө-жемиш азыктарын жана аларды кайра иш-

тетүү продуктуларын өндүрүүнүн перспективдүү, сапаттык мүнөздөмөлөрүн жана технологияларын аныктоо;

– мөмө-жемиштердин экспорттук потенциалын аныктоо.

Айыл чарба тармактарын өнүктүрүүнүн жана жайгаштыруунун учурдагы абалын болжолдоо акыркы 10-15 жылдагы Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин статистикалык маалыматтарын, чарба жүргүзүүчү субъекттердин отчетторун жана башка долбоордук материалдарды изилдөөнүн негизинде жүргүзүлөт. Ошону менен бирге совхоздордо да, ири кооперативдик дыйкан чарбаларында да, калктын жеке көмөкчү чарбаларында да айрым тармактардын өнүгүшүнүн темптери жана тенденциялары ачылып жатат.

Мөмө-жемиш тармагында бардык мөмө-жемиш өсүмдүктөрүнүн айдоо аянттарынын структурасы, түшүмдүүлүк динамикасы, дүң жыйымы изилденип жатат.



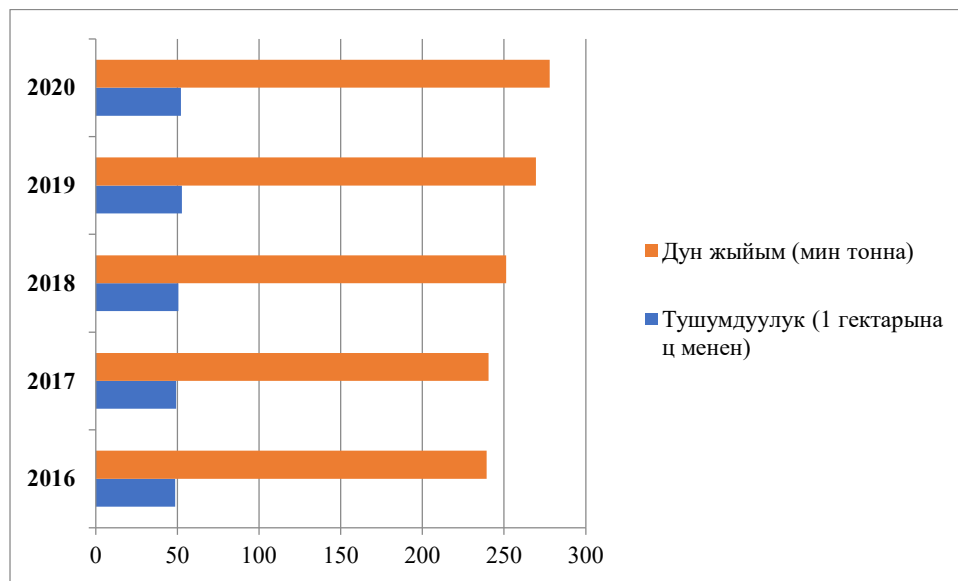
1- сүрөт. Мөмө-жемиштердин тигилген жерлердин аянты, дүн жыйымы жана түшүмдүүлүгү (бардык түрдөгү чарбаларда)

Эскертүү: Булак [3].

$$\hat{y} = 25,28 + 0,009x$$

$$R^2 = 1 - \frac{0,27}{2,67} = 0,899$$

R2 түшүндүрүүчү фактор - дүн жыйымдын таасири менен натыйжалуу фактор 90% дисперсиясынын үлүшү түшүндүрүлөрүн аныктайт. Демек, детерминация коэффициенти дээрлик 90% түзүп, курулган моделдин аппроксимациясынын жакшы сапатын көрсөтөт.



2-сүрөт. Мөмө-жемиштердин, дун жыйымы жана түшүмдүүлүгүнүн гистограммасы (бардык түрдөгү чарбаларда)

Эскертүү: Автор иштеп чыккан.

Гистограммада көрсөтүлгөндөй, акыркы 5 жылда 2 көрсөткүчтө тен жылдан-жылга өсүү тенденциясы байкалат. 2020-жылы 2016-жылга салыштырмалуу өсүш дун жыйымда 38,7 мин тоннаны түзсө, түшүмдүүлүк 1 гектарына 3,6 ц. өскөн, б.а. жылдык орточо дун жыйым 255,76 мин тоннаны, түшүмдүүлүк 1 гектарына 50,78 ц. түзөт.

Азыркы шартта, айыл чарбасынын мөмө-жемиш тармагын өнүктүрүүгө жана жайгаштырууга илимий-техникалык жана инновациялык иш-аракеттердин тийгизген таасирин изилдөө маселеси курч коюлуп жатат.

Келечекте айыл чарбасынын мөмө-жемиш секторун өнүктүрүүнүн болжолун иштеп чыгууда ири бирикмелерди, дыйкан (фермердик) чарбаларды жана алардын бирикмелерин, калктын жеке көмөкчү чарбаларын жана мамлекеттик секторду өнүктүрүүнүн параметрлери аныкталат. Өсүмдүк чарбасында сугат жана жаан-чачындуу жерлердеги негизги айыл чарба структураларынын аянттары, түшүмдүүлүгү жана дун түшүмү да маанилүү орунду ээлейт.

Мындан тышкары, айыл чарбасын өнүктүрүүнүн жана бөлүштүрүүнүн болжолун иштеп чыгууда баланстык методдор кеңири колдонулат. Айыл чарба жерлеринин баланстары (жерди ээликтен ажыратууну жана жаңы сугаттарды эсепке алуу менен), жашылчаларды жана продукциянын башка түрлөрүн өндүрүүнүн жана керектөөнүн баланстары түзүлөт. Айыл чарба продукциясынын экспорту жана импорту менен аныкталат.

Айыл чарбасынын тармактарын өнүктүрүүнү болжолдоонун натыйжасында ата мекендик өндүрүштү да, агроөнөр жай жана тамак-аш экономикасынын

башка тармактарын да, өндүрүштүн жана рыноктук мамилелердин ар кандай аспектилерин камтыган максаттуу (мамлекеттик) комплекстүү программаларды иштеп чыгуу зарыл.

“Кыргыз Республикасынын азык-түлүк коопсуздугу жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын негизинде, биринчи кезекте, 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасынын азык-түлүк рыногун өнүктүрүүнүн мамлекеттик программасын иштеп чыгуу максатка ылайыктуу. Программада инвестициянын көлөмү, ошондой эле программанын катышуучуларына берилүүчү ар кандай жеңилдиктер жана стимулдар каралышы керек.

Ошондуктан, айыл чарба сырьесу жана азык-түлүк менен камсыз кылуунун белгилүү деңгээлин түзүү боюнча чараларды, инфраструктураны түзүү боюнча иш чараларды, айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн рентабелдүүлүгүнүн жетиштүү деңгээлин, кепилденген баалардын деңгээлин, социалдык жана экологиялык көйгөйлөрдү чечүү боюнча чараларды караштырууга тийиш. Учурда булар азык-түлүк рыногунун натыйжалуу иштеши үчүн зарыл.

Ааламдашуу шартында тамак-аш өнөр жайынын ишканаларын өнүктүрүү стратегиясына баа берүү системалуу мамилеге негизделиши жана ар бири ар кандай изилдөө методдорун колдонууну талап кылган бир нече этаптарды ырааттуу ишке ашырууну камтышы керек деп эсептейбиз.

Сапаттык изилдөө сандык изилдөөдөн стратегиялык талдоодо аны эффективдүү кылган бир катар маанилүү жолдор менен айырмаланат [6, 34-б.].

Ошентип, рынок мамилелеринин шарттарында тамак-аш өнөр жай ишканаларын өнүктүрүү страте-

гияларын изилдөө үч негизги этаптан турууга тийиш деп эсептейбиз:

1. Ишканалардын стратегиялык жүрүм-турумунун тигил же бул моделин өсүүчү же ишкердик типке таандык кылуу (И. Ансофф боюнча).

2. Ишканалар ишке ашырган стратегиялардын мазмунун ачып берүү.

3. Ишканалардын стратегиялык иш-аракеттеринин натыйжаларына баа берүү.

Ошондой эле, биринчи кезекте, ишкана стратегиялык жүрүм-турумдун кайсы моделин колдооорун аныктоо керек, б.а. ал макро жана микро чөйрөдөгү өзгөрүүлөргө кандай жооп кайтарат. Биз ишканалардын стратегиялык жүрүм-турумунун түрүн баалоо үчүн эң маанилүү ыкма деп эсептейбиз.

Адабияттар:

1. Кенжебаев М.К. М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз Экономикалык Университетинин кабарлары. - Бишкек, 2021. - №4(53) 31-32 бет. ISSN: 1694-5778
2. Супаева Г.Т. Вестник Кыргызского экономического университета. - 2014. - № 2 (29). - С. 313.
3. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. Кыргызстан цифраларда. - Б., 2021. - С. 218.
4. Жукова Н.В. Овощеводческий подкомплекс России // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2011. - №8.
5. Мусакожоев Ш.М., Нарматова Н.Б. Государственное регулирование национальной экономики (на материале Кыргызстана) / Под ред. А.Ф. Джаналиева. / Институт инновационной экономики КР. - Бишкек, 2006. - 228 с.
6. Томпсон А.А., Стрикленд А.Дж. Стратегический менеджмент. Концепции и ситуации для анализа. 12 изд.. - М.: Изд. дом «Вильямс», 2006. - С. 34.
7. Смирнова Л., Никитин А., Минаков И. Развитие овощеводства защищенного грунта в Российской Федерации // АПК: экономика, управление. - 2013. - №1.
8. Крестьян лишают поддержки. Новая аграрная политика Евросоюза // <http://www.agronews.ru/NewsP.php?Nid=8307>
9. Абдилайып У.О. Теоретические вопросы освоения экспериментальных обработок плодоовощных культур Кыргызской Республики. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2015. №. 7. С. 26-28.
10. Абдиев М.Ж. Экономическое состояние и проблемы переработки плодоовощной продукции. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2012. №. 1. С. 203-205.